

تفسیر آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ با تأکید بر شباهات نوپدید

*ابوذر جعفری

چکیده

قرآن کریم در راستای هدایت انسان در مسیر تعالی و رشد، از پرداختن به مباحث مرتبه با این موضوع فروگذار نکرده است. در این میان برخی شباهات کنندگان، پاره‌ای از مباحث قرآنی را غیر ضروری و بی‌تأثیر در هدایت انسان می‌دانند. به‌گمان آنها طرح این مباحث در قرآن، نشانه برساختگی و غیرالهی بودن قرآن است. آیات مربوط به إِذْدَوْجِ پیامبر اکرم ﷺ و ذکر همسران ایشان در قرآن از جمله این موارد است. از نظر این افراد، ذکر همسران پیامبر ﷺ در قرآن، معلول و بر أساس علاقه مفرط پیامبر ﷺ نسبت به آنان تحلیل شده و پیرو این تحلیل، برساختگی قرآن از سوی پیامبر ﷺ و تأثیر هواهوس ایشان در آیات قرآن، استنتاج گردیده است. این ادعا در حالی است که هیچ ذکر مستقیم و نامی از هیچ‌یک از همسران پیامبر ﷺ در قرآن نیامده است و همه آیاتی که ادعاهده به زندگی خصوصی حضرت می‌پردازد، در مقام بیان معارفی عمومی برای هدایت بشر، بیان احکام عمومی همسران و بایسته‌هایی از زندگی مشترک زناشویی، ذکر حقوق و احکام خاص پیامبر ﷺ و همسران ایشان و تبیین الگوی جامع از شخصیت نبوی در عرصه‌های مختلف زندگی بشری از جمله زندگی خانوادگی است. با نادرست‌بودن ادعای خصوصی بودن آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ ادعای مبتنی بر آن در برساخته بودن قرآن کریم نیز ابطال می‌گردد.

واژگان کلیدی

شباهات قرآنی، همسران پیامبر ﷺ، ازدواج‌های پیامبر ﷺ.

abazarjafari@gmail.com
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۷/۱۲

* دانش‌آموخته دکتری مدرسی معارف اسلامی گرایش قرآن و حدیث.
تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۲۵

طرح مسئله

از نظر مسلمانان، قرآن کریم آخرين کتاب الهی و معجزه نبوت آخرين فرستاده خدای متعال است. اين کتاب برای هدایت بشر نازل شده و تمامی آيات آن بیانگر مسیر سعادت و رشد انسان است. تقسیم‌بندی‌های مختلفی برای آيات قرآنی ارائه شده است؛ مانند تقسیم آيات قرآن از زمان نزول؛ به آيات مکی و مدنی یا از نظر محتوا؛ به آيات اعتقادی، اخلاقی و فقهی. همچنین موضوعات طرح شده در این کتاب شریف نیز متنوع است؛ مانند بیان اوصاف الهی، دستورات اخلاقی یا عبادی، توصیفاتی از قیامت و احوال مؤمنان و کافران در آن روز، اشاراتی به خلقت زمین و آسمان و شگفتی‌های طبیعت، اشارات تاریخی به سرگذشت انبیاء و اقوام گذشته، بیان برخی حوادث عصر نزول قرآن و حتی آشکار ساختن چهره منافقان برای پیامبر اسلام ﷺ. برخی از آيات قرآن کریم نیز با محوریت شخص نبی مکرم اسلام ﷺ و مسائل مربوط به ایشان از جمله برخی ازدواج‌های ایشان، نکاتی در مورد مسائل مربوط به رفتار همسران ایشان با پیامبر ﷺ یا رفتار سایر مردم در ارتباط با همسران پیامبر یا احکام پوشش ایشان می‌باشد.

طرح مسائل مربوط به پیامبر اسلام ﷺ و همسران ایشان در قرآن کریم از سوی برخی مخالفان اسلام، به عنوان طرح مسائل شخصی و غیر مرتبط با هدایت بشر تحلیل شده است، از جمله شخصی با نام مستعار دکتر سها در کتاب پر ورق خود با عنوان نقد قرآن، با اشاره به برخی از آيات قرآن، این آيات را در مورد مسائل خصوصی پیامبر ﷺ و همسران ایشان دانسته است. وی مدعی شده که ذکر این آيات در قرآن، برخاسته از حسن زن دوستی و امیال شهوانی است و نقش و تأثیری در هدایت انسان‌ها ندارد. (سها، ۱۳۹۳: ۴۴۲) سها در ادامه نتیجه گرفته است که کتابی که مسائل خصوصی و شخصی در آن طرح شده باشد، الهی نبوده و برساخته شخص محمد بن عبد الله ﷺ است. (سها، ۱۳۹۳: ۴۲۷)

با توجه به باور مسلمانان در الهی بودن قرآن کریم و هدایت‌بخشن بودن همه آيات این معجزه جاوید، بررسی ادعای مخالفان در زمینه نقش نداشتن برخی آيات قرآن در هدایت ضروری است. در این خصوص با تأکید بر شبهات دکتر سها در کتاب نقد قرآن به بررسی آيات مربوط به ازدواج‌ها و مسائل خانوادگی پیامبر ﷺ در قرآن پرداخته و جایگاه این آيات در کارکرد هدایتی قرآن کریم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه بحث

مخالفت با قرآن کریم و اشکال تراشی در الهی بودن این کتاب آسمانی، در نخستین سال‌های نزول این کتاب شریف، سابقه دارد. مشرکان، قرآن را شعر و پیامبر ﷺ را شاعر یا قرآن را سحر و آورنده آن

را ساحر می‌خوانند. (أنعام / ۷؛ هود / ۷؛ أنياء / ۳؛ صفات / ۱۵؛ أحقاف / ۷؛ مذثّر / ۲؛ يونس / ۲؛ ص / ۴؛ ذاريات / ۵۲) قرآن کریم خود به صراحة به پاسخ مشرکان در این زمینه پرداخته است و در آیات متعدد شعر یا سحر بودن قرآن را نفی کرده (حafe / ۴۱ و ۴۲) و حتی به شباهتی همانند اقتباس قرآن از افراد دیگر پاسخ داده است. (نحل / ۱۰۳) قرآن کریم حتی درخواست برخی از اهل کتاب از پیامبر ﷺ را مطرح کرده که خواستار فرو آمدن کتابی از آسمان بر ایشان بودند. این درخواست آنان، می‌تواند بیانگر تشکیک ایشان در آسمانی بودن آیات قرآن باشد. البته قرآن به این مسئله نیز پاسخ گفته و کار اهل کتاب را در این زمان و عصر موسی ﷺ بهانه‌جویی برای ایمان نیاوردن دانسته است. (نساء / ۱۵۳؛ إسراء / ۹۳) بعدها و با گسترش اسلام نیز برخی مسیحیان و اهل کتاب در الهی بودن قرآن تشکیک کرده و این ادعا را طرح کردند که پیامبر ﷺ قرآن را از کتب پیشین یا ادبیات، امثال و فرهنگ زمان خویش یا حتی منابع دیگری اخذ کرده و در قالب کتابی جدید گردآورده است. این ادعا از سوی اندیشمندان مسلمان و حتی برخی مستشرقان مورد بررسی و نقد قرار گرفته است.^۱

در این میان ادعای دیگر نیز مطرح گردیده که با استناد به خصوصی بودن برخی آیات قرآن کریم، در الهی بودن قرآن کریم، تشکیک شده است. این ادعا در آثار برخی روشنفکران غرب‌زده طرح شده است. علی دشتی (۱۳۶۰ ش) در کتاب بیست و سه سال رسالت، این ادعا را مطرح کرده است که قرآن به مسائل خصوصی پیامبر اسلام ﷺ پرداخته است و از طرح این مسائل در قرآنی که ادعای شریعت ابدی برای همه انسان‌ها دارد، اظهار شگفتی می‌کند. (دشتی، بی‌تا؛ ۲۲۴) پس از او شجاع الدین شفا (۱۳۸۹ ش) این شباهه را در قالب سؤال مطرح می‌کند که «اگر قرآن پیام آسمانی برای همه مردمان و برای همه دوران‌هاست، چگونه مسائلی را که از لحظه زمانی و مکانی تنها به امور معینی از زندگی روزمره پیغمبر اختصاص دارند، می‌تواند در آن طرح شده باشد.» وی حتی آیاتی مانند سوره کوثر را نیز شخصی و مختص پیامبر ﷺ دانسته است. (شفا، ۱۳۷۸: ۴۹) در سال‌های اخیر نیز دکتر سها با تکرار مصاديق ادعای دشتی و برخی موارد که خود بدان افزوده، این شباهه را تقویت کرده است. (سها، ۱۳۹۳: ۴۴۸ – ۴۱۵)

سها در این زمینه مدعی است:

آیات بسیاری اختصاص به زنان و کنیزان محمد دارد ... ذکر این همه آیه جنسی در مورد روابط خصوصی زناشوئی محمد و زنان او در قرآن نشانگر خوی شهوت‌پرستی شدید محمد است بهنحوی که قادر نبوده است از ذکر معشوقة‌هایش در قرآن صرف‌نظر کند. (سها، ۱۳۹۳: ۴۲۷)

۱. در این زمینه آثار متعددی قابل مراجعة است از جمله؛ رضوان، ۱۴۱۳.

دها آیه قرآن به ریز امور خصوصی محمد با زنانش می‌پردازد که بیشترشان ارزشی برای دیگران و نسل‌های آتی ندارد. (سها، ۱۳۹۳: ۴۴۲)

بنا به گفته سها در مقدمه کتاب نقد قرآن هدف اصلی وی در این کتاب آن است که الهی بودن، قرآن کریم را زیر سؤال ببرد. (سها، ۱۳۹۳: ۲۹) از همین‌رو در تمامی مباحث کتاب خود، سعی دارد آیات قرآن را بر این اساس تفسیر کند و به خواننده این حس را القاء کند که قرآن برای رفع نیازها و برآوردن خواسته‌های پیامبر ﷺ نگاشته شده است. وی از این طریق کارکرد هدایت‌گری قرآن را زیر سؤال برد و الهی بودن آن را نفی می‌کند.

تحلیل مسئله

پیش‌فرض این شبهه و طرح این ادعا آن است که هر مسئله‌ای از قرآن کریم که مربوط به شخص پیامبر ﷺ باشد و احکام و حقوق مالی، اجتماعی یا خانوادگی را نسبت به ایشان بیان کرده باشد، مسئله شخصی ایشان است و طرح آن در قرآن کریم، طرح مسائل خصوصی خواهد بود. براساس این پیش‌فرض، مسائل طرح شده در خصوص احکام ازدواج پیامبر ﷺ، احکام مربوط به همسران و خانواده ایشان، احکام و آداب ارتباط اجتماعی مردم و پیامبر ﷺ و خانواده ایشان و بهطور خلاصه هر حکمی که موضوع آن، پیامبر اسلام ﷺ یا خانواده ایشان باشد از نظر دکتر سها، در حوزه مسائل خصوصی ایشان است و ذکر آن در قرآن، ذکر مسائل خصوصی پیامبر ﷺ خواهد بود.

براساس این پیش‌فرض، مبانی این شبهه بدین شرح است:

۱. احکام ازدواج پیامبر ﷺ مسئله‌ای خصوصی است.

۲. بیان مسائل خانوادگی پیامبر ﷺ در قرآن کریم، مسائلی خصوصی ایشان است.

۳. اگر در آیه‌ای از قرآن کریم، بحث احکام ازدواج یا اشاره‌ای به همسران ایشان یا حتی اموال و مسئولیت‌های ایشان در مقابل سایر مسلمانان و حتی خانواده‌شان طرح شد یا توصیفی از رفتار، عملکرد اجتماعی یا خانوادگی ایشان مطرح گردید؛ این آیات در شمار مسائل خصوصی است.

۴. آیات فراوانی از قرآن کریم به ذکر همسران پیامبر ﷺ و مسائل مربوط به آنها پرداخته است.

۵. مسائل خصوصی پیامبر ﷺ ثمره و سودی برای انسان‌ها ندارد.

۶. ذکر همسران پیامبر ﷺ و مسائل خصوصی ایشان در قرآن کریم به جهت علاقه پیامبر ﷺ به زن و ذکر آنان است. (سها، ۱۳۹۳: ۴۲۷ و ۴۴۲)

ادعاهای طرح شده در این شبهه، از دو بخش تفسیری و تحلیلی برخوردار است. در بعد تفسیری،

برخی آیات قرآن کریم به گونه‌ای تفسیر شده که فقط به مسائل شخصی پیامبر ﷺ اشاره دارد. از سوی دیگر براساس این تفسیر، چنین تحلیل شده است که مطالب شخصی ارتباطی به انسان‌ها در طول تاریخ ندارد و از همین رو هدایت‌گری و الهی بودن این آیات مخدوش است. سپس نتیجه گرفته شده که قرآن برساخته است.

ادعاهای این شباهه، طی سؤال‌هایی قابل بررسی است:

۱. آیا مطالب قرآنی مربوط به ازدواج و خانواده پیامبر ﷺ مسائل زندگی خصوصی ایشان است؟
 ۲. آیا ذکر احکام و قضایای مربوط به همسران پیامبر ﷺ در قرآن، ثمره و فایده‌ای برای بشریت دارد؟
 ۳. آیا ذکر این مسائل در قرآن، بیان‌گر برساخته بودن آن و جلب منافع شخصی پیامبر ﷺ از جمله تامین جنسی از طریق قرآن است؟
- در بررسی این ادعاهایی، لازم است ابتدا نگاهی تفسیری به آیاتی که خصوصی دانسته شده، افکنده شود، سپس با بهره‌گیری از شواهد تاریخی و روایی به تحلیل استنتاج مبتنی بر این تفسیر پرداخته گردد. پیش از ورود به بررسی تفسیری، توجه به این نکته لازم است که در طرح این شباهه هیچ گونه منبع و مستندی بیان نشده است. نه تنها دکتر سها، بلکه شجاع الدین شفا و علی دشتی نیز در این خصوص منبعی ارائه نکرده‌اند، حتی اگر جنبه تحلیلی این شباهه بی‌نیاز از منبع فرض شود، بخش تفسیری این شباهه و تفسیر آیات آن نیازمند استناد به مستندات تفسیری از جمله منابع تاریخ، حدیث و ادبیات عرب و ... است. همچنان که اثبات این مدعای این آیات مربوط به مسائل شخصی و خصوصی است نیازمند استناد به منبع است. در حالی که در کتاب تقدیم قرآن و کتب شجاع الدین شفا و دشتی، هیچ منبعی در این بحث ذکر نشده است.

بررسی تفسیری آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ

در این شباهه ادعا شده است که آیات متعددی مربوط به همسران پیامبر ﷺ بوده و این آیات شخصی و در شمار مسائل خصوصی ایشان است. در بررسی این ادعا، باید گفت؛ تعداد آیاتی از قرآن کریم که مباحث همسران پیامبر ﷺ پرداخته، محدود است. به اذعان دکتر سها، آیات ۲۸ تا ۳۶، ۳۷ و ۵۰ تا ۵۳ و آیه ۵۹ از سوره أحزاب؛ همچنین ۵ آیه آغازین سوره تحریم و آیاتی از سوره نور، در مجموع ۱۶ آیه از این سه سوره مرتبط با همسران پیامبر اکرم ﷺ است. (سها، ۱۳۹۳: ۴۴۶ – ۴۲۷)

با نگاهی اجمالی به این آیات، می‌توان آنها را در چند محور تقسیم کرد:

بیان احکام عام ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ

آیات ۵۰ تا ۵۲ سوره احزاب به بیان احکام عام ازدواج‌های پیامبر اسلام ﷺ می‌پردازد:

بِأَيْمَانِهَا النَّسِيْئِ إِنَّا أَخْلَقَنَا لَكَ أَزْوَاجَكَ الَّذِي أَتَيْتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكْتُ يَمِينُكَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ
وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ وَبَنَاتِ حَالِكَ وَبَنَاتِ خَالِتِكَ الَّذِي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَمَرْأَةً مُؤْمِنَةً
إِنْ وَهَبْتَ نَفْسَهَا لِلَّهِ إِنْ أَرَادَ النَّسِيْئِ أَنْ يَسْتَكْحِمَهَا حَالِصَةً لَكَ مِنْ ذُونِ الْمُؤْمِنِينَ قَدْ عَلِمْتَ مَا
فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكْتَ أَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَاهُ يَكُونَ عَلَيْكَ حَجَجٌ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا رَّحِيمًا *
تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِنْ عَزْلَتْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ
أَدْنَى أَنْ تَقْرَأَ عَيْنَهُنَّ وَلَا يَحْزَنَ وَيَرْضَى بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ
عَلِيمًا حَلِيلًا * لَا يَحِلُّ لَكَ الْإِسَاءَةَ مِنْ بَعْدِ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا
مَا مَلَكْتَ يَمِينُكَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَّقِيبًا.

این آیات، احکام شرعی ازدواج‌های حضرت را بیان می‌کند که شامل بیان اصناف زنانی است که ازدواج با آنها برای ایشان جایز است. این زنان عبارتند از:

۱. همسرانی که مهرشان را داده؛

۲. کنیزانی را که خدا از غنیمت جنگی در اختیارش قرار داده؛

۳. دختران عموم، دختران عمه، دختران دایی و دختران خاله‌های که با ایشان مهاجرت کرده‌اند؛

۴. زن مؤمنی که خود را به پیامبر بخشید در صورتی که پیامبر ﷺ بخواهد او را به زنی گیرد.

در تفسیر این آیه شریفه توجه به دو نکته ضروری است. نکته نخست آنکه تمتع از این اقسام مذکور در آیه شریفه بر پیامبر ﷺ به معنای جواز ازدواج ایشان با آنهاست نه آنکه تمتع از این اصناف زنان برای ایشان بدون ازدواج، مباح باشد. (الوسی، ۱۴۱۵ / ۱۱؛ زحلی، ۱۴۱۸ / ۲۲؛ ۶۵ / ۲۲) نکته دوم آنکه احکام ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ با سایر مسلمانان تفاوت‌های دارد و به همین جهت نیز این احکام به صورت اختصاصی ذکر شده است. مفسران چند تفاوت در احکام ازدواج‌های پیامبر ﷺ از دیگر مردان مسلمان ذکر کرده‌اند. نخستین حکم متفاوت، گستره اصناف زنانی است که پیامبر ﷺ می‌تواند با ایشان ازدواج کند. با توجه به قید «المهاجرات منهن» پیامبر اسلام ﷺ در ازدواج با بستگان شامل دختر عمه، دختر خاله یا دختر دایی، تنها مجاز است با مهاجرات از ایشان ازدواج کند و اگر از مهاجران نبودند، پیامبر ﷺ نمی‌تواند با ایشان ازدواج کند. (جصاص، ۱۴۰۵ / ۵؛ ابن‌عربی، ۱۴۱۸ / ۳؛ ۱۵۵۶ / ۳) همچنین به گفته برخی مفسران اگر قید «اتیت اجورهن» یعنی جواز نکاح با همسرانی

که مهر آنها را داده‌ای، ناظر به گذشته باشد، پس از نزول این آیه، ازدواج پیامبر ﷺ با زنان جدید حتی با پرداخت مهریه محدود می‌گردد. در حالی که این محدودیت برای سایر مسلمانان وجود ندارد. (قرطبی، ۱۳۶۴: ۲۰۶ / ۱۴) بر این اساس ازدواج با سایر زنان عالم، اعم از انصار و غیر انصار که ذکرشان در آیه شریفه نیامده، بر ایشان جایز نیست. همچنین ازدواج با غیرمسلمان و ازدواج با کنیز نیز که برای سایر مسلمانان جایز بوده، بر ایشان غیرمباح گردیده است. (ابن‌عربی، ۱۴۱۸ / ۳ / ۱۵۵۷)

نکته دوم آن است که برخی از زنان پیش از آنکه عقد ازدواجی با پیامبر ﷺ داشته باشند، مهریه خود را به ایشان می‌بخشیدند و این امر را به جهت نیاز جدی به ازدواج یا تمایل شدید در ازدواج با پیامبر ﷺ پیشنهاد می‌کردند. خدای متعال در این آیه شریفه، ازدواج فرستاده خود با این دسته از زنان را نیز مجاز شمرده است. توجه به این دو تفاوت در احکام ازدواج پیامبر ﷺ با دیگر مسلمانان، حکمت بیان احکام ازدواج ایشان در قرآن کریم را مشخص می‌کند.

مسئله مهمی که در این آیات جلب توجه می‌کند، آن است که احکام ازدواج پیامبر ﷺ نسبت به سایر مسلمانان محدودتر است. با این توضیح که اصولاً تا پیش از نزول حکم محدودیت چهار همسر برای مردان، تعدد زوجات در عرف جامعه عربی عصر نزول وجود نداشت و مردان براساس میل و وسع مالی همسران متعددی اختیار می‌کردند. در این شرایط همه مردان می‌توانستند به غیر از محارم و برخی زنان مُحَرّم با سایر زنان ازدواج کنند و ازدواج سایر مسلمانان با بستگان غیرمُحَرّم، قیدی ندارد؛ اما در مورد پیامبر اکرم ﷺ تنها ازدواج با بستگان مهاجرت کرده و همسران سابقی که مهریه آنها پرداخته شده، مجاز است و نسبت به سایر زنانی که ذکر آنها در این آیه نیامده است، امکان ازدواج وجود ندارد. از سوی دیگر در مورد زنانی که مهریه خود را پیش از پیشنهاد ازدواج به ایشان می‌بخشیدند نیز براساس روایات تاریخی ایشان با هیچ‌یک از این زنان ازدواج نکردند و در نهایت برخی از ایشان را به ازدواج سایر اصحاب درآورند. (سیوطی، ۱۴۰۴ / ۵ / ۲۰۸) این مسئله نیز نشان می‌دهد که ازدواج این زنان مطلوب حضرت نبوده و فقط بیانگر تمایل این زنان به ازدواج با ایشان و بهره‌مندی از مقامات معنوی یا کسب افتخار بوده است.

در کنار تفاسیر مختلفی (قرطبی، ۱۳۶۴: ۱۴ / ۲۰۸؛ صادقی‌تهرانی، ۱۳۶۵: ۲۴ / ۱۸۱) که برای بخش انتهایی آیه مبارکه «لِكَيْلًا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌ» ارائه شده است، برخی مفسران علت ایجاد محدودیت برای ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ را براساس این فقره چنین تفسیر کرده‌اند که با توجه به جایگاه معنوی و اجتماعی پیامبر ﷺ افرادی زیادی از جمله زنان و بزرگان قبائل تمایل داشتنند با ایشان وصلت کنند و از این طریق مقام‌ها و افتخار معنوی را کسب کنند یا به جهت موقعیت اجتماعی ایشان در حکومت اسلامی

پایگاه ویژه‌ای برای خود به دست آورند، به ویژه برخی که تصور می‌کردند با پسر نداشتن حضرت امکان کسب جایگاه بهتری برای اقوام و بستگان حضرت در حکومت پس از پیامبر اکرم ﷺ وجود خواهد داشت. به همین جهت نیز قرآن کریم با محدود کردن ازدواج‌های پیامبر اکرم ﷺ راه پیشنهاد ازدواج و عرضه دختران بر ایشان را از مشقت و سختی پاسخ منفی یا ازدواج‌های مکرر رهانید. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۷ / ۳۷۵)

با توجه به نکات فوق، آیات ۵۰ تا ۵۲ سوره أحزاب در احکام ازدواج پیامبر اکرم ﷺ را نمی‌توان مسائل صرفاً شخصی پیامبر ﷺ دانست، بلکه به جهت تفاوت احکام ایشان در این موضوع، در قرآن ذکر گردیده است تا به وظیفه ایشان در انجام وظیفه رسالت، کمک کرده و وظیفه مسلمانان در این خصوص را بیان کند.

دستور و بیان حکمت ازدواج پیامبر ﷺ با زن مطلقه فرزند خوانده‌اش

آیات ۳۶ و ۳۷ احزاب، از دیگر آیاتی است که ادعا شده به مسائل شخصی پیامبر ﷺ در تأمین جنسی پرداخته است:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةً إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَن يَكُونَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَن يَغْصِنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا * وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَنْسِلَكَ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُنْهِي فِي تَفْسِيكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ فَلَمَّا قَضَى رَبِّكَ مِنْهَا وَطَرَا زَوْجَنَاكَهَا لَكَ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرَا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولاً *

در تفسیر این آیات گفته شده است که یکی از اهداف اسلام و پیامبر اکرم ﷺ حذف فاصله طبقاتی و ازین بردن سنت‌های غلط، از جمله عدم ازدواج دختران آزاد و اشرافی، با طبقه تهیdest و برده بود. ایشان برای این امر، ابتدا از خانواده خود شروع کرد و دختر عمه خود زینب را برای غلام آزاد کرده خود زید، خواستگاری کرد. با رضایت زینب و برادرش، این ازدواج صورت گرفت؛ ولی به دلایل مختلف (شعرانی، ۱۳۸۶: ۳ / ۱۰۵؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۳ / ۳۱۹) منجر به طلاق شد و علی‌رغم خواست و اصرار پیامبر ﷺ سرانجام آن دو از یکدیگر جدا شدند. (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷ و ۸ / ۵۶۳؛ ابن هشام، ۱۴۰۴: ۱ / ۲۶۴) پس از مدتی، براساس وحی‌الله، پیامبر ﷺ مأمور شد با زینب ازدواج کند تا سنت غلط دیگری در پسر واقعی‌دانستن، پسرخوانده را باطل کند و نشان دهد احکام پسر واقعی، مثل تحریم رابطه زناشویی، توارث و مانند آن، در مورد پسرخوانده جاری نیست.

با این تفسیر و با توجه به تصريحات آیات شرife در دستور به ازدواج و بيان صريح علت اين دستور در نفي سنت جاهلي، شخصي دانستن اين آيات و درجهت تأميم جنسی پیامبر ﷺ خواندن اين آيات، غيرعلمی و باطل است. هدف اصلی اين آيات، ذکر يکی از همسران پیامبر ﷺ یا پرداختن به يک داستان خصوصی نیست، بلکه هدف اصلی آن، اعلام صريح و رسمي نفي فرزندپنداري فرزندخوانده است. تنها مستند شباهه افکنان در برداشت شخصی بودن اين آيات، روایت مجعلوی است (طبری، ۱۴۱۲: ۳ / ۱۶۱) که به داستان دلدادگی پیامبر ﷺ نسبت به زينب پس از ازدواج وی با زيد پرداخته است. اين روایت از نظر سند و متن داراي اشكال های فراوانی است. (قصیر، بي: ۷ - ۲) همسران نيز اين روایت را از جعلیات قصاصان دانسته (لوسى، ۱۴۱۵: ۱۶ - ۲۲ و ۲۴) و تفسیر مبتنی بر آن را رد كرده اند. (قرطبي، ۱۳۶۴: ۱۴ / ۱۲۳) به هر حال اين روایت مجعلو، توان معارضه با نص آيه شرife در تعلييل ازدواج پیامبر ﷺ به نفي سنت جاهلي را ندارد.

بيان آداب و وظایف همسران پیامبر ﷺ به عنوان حاکم جامعه اسلامی در زندگی با ایشان
از دیگر آیاتی که به عنوان آیات ناظر به مسائل خصوصی پیامبر ﷺ در رابطه با همسرانشان عنوان شده است، آیات ۲۸ و ۲۹ أحزاب و پنج آیه ابتدائي سوره تحريم است:

بِأَيْهَا النَّبِيُّ قُلْ لَاَزَوِاجِكَ إِنْ كُنْتَنَ تُرِدُنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِيَّنَتْهَا فَتَعَالَى إِنْ أَمْتَعْكُنَ وَأَسْرَحْكُنَ
سَرَاحًا حَجِيلًا * وَإِنْ كُنْتَنَ تُرِدُنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّئَلُ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعْدَ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَ
أَجْرًا عَظِيمًا.

این آیات به پیامبر ﷺ دستور داده تا به همسران خویش گوشزد کند که در زندگی مشترک با ایشان به دنبال زینتهای دنیوی نباشند و توقع مالی بی جا نداشته باشند، بلکه رضایت الهی، افتخار همسری پیامبر و کمک به او در انجام رسالت و دستیابی به ثواب اخروی را مدنظر داشته باشند. این آیات، بر ساده‌زیستی و پایین‌بودن وضع زندگی پیامبر ﷺ نسبت به مقام و جایگاهشان به عنوان حاکم جامعه اسلامی و حتی ساده‌تر بودن وضع معیشت ایشان نسبت به عموم افراد جامعه اسلامی در عصر نبوی دلالت دارد؛ زیرا دلالت ظاهری آیه بر آن است که همسران پیامبر ﷺ با جدایی از ایشان و احیاناً با ازدواج با مردان دیگری از جامعه مسلمانان، می‌توانند زندگی مرغه‌تری داشته باشند، ولی به ایشان توصیه شده است به جای امکانات دنیوی بیشتر، بر سختی‌ها و کمبودهای زندگی با پیامبر خدا ﷺ صبر کنند و به دنبال رضایت الهی و سعادت اخروی باشند. (طبرسی، ۱۳۷۲: ۷ و ۸ / ۵۵۵) این آیات، علاوه بر اشاره به زندگی ساده و زاهدانه پیامبر ﷺ بر این نکته دلالت دارد که ایشان در راه عدالت و انجام رسالت، حتی

دلستگی به زن و همسران خویش نیز ندارد و در صورت عدم همراهی یا حتی توقع آنان نسبت به بی عدالتی یا رغبت به دنیا، پیامبر ﷺ حاضر به جدایی از همسران خود است.

هرچند محوریت این آیات خانواده پیامبر ﷺ است، ولی محور اصلی آن تأکید بر رعایت حق همسر و مساعدت او در انجام وظایف دینی و رسیدن به سعادت و جلب رضایت الهی است. زنان باید انتظارهای مشروع خود را نسبت به توانایی‌های همسر تنظیم کنند و نباید برای کسب زینت‌های دنیوی، همسر خود را وادر به گناه یا ترک رضایت الهی کنند. این پیام، دستوری همگانی است و اختصاصی به پیامبر اکرم ﷺ و همسران ایشان نداشته و نمی‌توان آن را شخصی دانست.

همچنین پنج آیه نخست سوره تحریم، نیز شاهدی بر بیان مسائل خصوصی پیامبر ﷺ و همسرانشان در قرآن دانسته شده است.

بِأَيْهَا النَّبِيِّ لَمْ تُحَمِّلْ مَا أَحْلَلَ اللَّهُ لَكَ تَبَّاعِي مَرْضَاتٍ أَرْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ * قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحْلِلَةً أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَأَكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ * وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيِّ إِلَى بَعْضِ أَرْوَاجِهِ حَدِيبَيَا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضِ فَلَمَّا نَبَأَهَا بِهِ قَالَ ثُمَّ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَأْنِي الْعَلِيمُ الْحَبِيرُ * إِنْ تَتُوَبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَّتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهِرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ طَهِيرٌ * عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَقَكُنَّ أَنْ يُنْدِلَهُ أَرْوَاجًا حَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ تَبَيَّنَاتٍ وَأَبَكَارًا.

این پنج آیه به دو مطلب در مورد پیامبر اکرم ﷺ اشاره دارد. مطلب نخست که طی آیات یکم و دوم سوره تحریم به آن پرداخته شده است، درباره سوگندی است که طی آن ایشان، امر مباحی را بر خود منع کرد و خدای متعال با بیان حکم چگونگی شکستن قسم، پیامبر ﷺ را از این امر باز داشت. در مورد علت این سوگند و آنچه که پیامبر ﷺ بر خود حرام ساخت، دو دیدگاه ارائه شده است. عمدۀ مفسران این تحریم را مرتبط با ماجرا توطئه عائشه و برخی دیگر از همسران نسبت به پیامبر ﷺ دانسته‌اند. این زنان که از توقف پیامبر ﷺ در حجره زینب بنت جحش یا اسلامه یا سوده، بهجهت تناول شربت عسل ناراحت بودند، با هماهنگی و طرح نقشه‌ای، به پیامبر ﷺ چنان القاء نمودند که از دهان مبارک ایشان به جهت خوردن آن عسل، بوی زننده «مفایر» می‌آید. ایشان نیز بهجهت بوی بد و اشمئزار دیگران، سوگند یاد کرد که دیگر از آن عسل نخورد. (طبرسی، ۱۳۷۲ / ۱۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ / ۱۹؛ ۳۳۸ / ۱۹) براساس نقل دیگری این تحریم به آن جهت بود که روزی در غیاب حفصه،

پیامبر ﷺ ماریه کنیز خود را به منزل حفصه فراخواند. پس اطلاع حفصه از نزدیکی پیامبر ﷺ با ماریه در منزلش و اعتراضش به ایشان، پیامبر ﷺ برای جلب رضایت حفصه، قسم یاد کرد از ماریه کناره‌گیری کند و او را بر خود حرام کند. (طبرسی، ۱۳۷۲ / ۱۰: ۴۷۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ / ۱۹: ۳۳۸) این داستان در هیچ یک از کتب صحاح نیامده است و مفسران نیز آن را غیرصحیح و منقول در منابع نامعتبر دانسته‌اند. (ابن عربی، ۱۴۱۸ / ۴: ۱۸۴۴ و ۱۸۴۵) در مقابل بیشتر مفسران و محدثان اهل سنت، روایت داستان عسل را صحیح و قابل قبول دانسته‌اند. (بخاری، ۱۴۲۲ / ۷: ۴۴؛ مسلم، بی‌تا: ۲ / ۱۰۰؛ ابن عربی، ۱۴۱۸ / ۴: ۱۸۴۴؛ آلوسی، ۱۴۱۵ / ۲۸: ۱۵۱) و آن را با ظاهر آیات مطابق‌تر می‌داند. (نووی، ۱۳۹۲ / ۱۰: ۷۷؛ عزت دروزه، ۱۴۲۱ / ۸: ۲۳۵)

در سه آیه دیگر ابتدایی سوره تحریم، سخن از افشاء راز پیامبر ﷺ از سوی دو تن از همسران ایشان است. فارغ از اینکه این سیر و داستان آن، مربوط به دو آیه قبل و ماجراهی تحریم باشد یا خیر؛ عموم محدثان و مفسران، مراد از آن دو همسر را حفصه و عایشه ذکر کرده‌اند که راز پیامبر ﷺ را فاش کرده و مورد توبیخ خداوند قرار گرفتند. (بخاری، ۱۴۲۲ / ۷: ۴۴؛ مسلم، بی‌تا: ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۰؛ سیوطی، ۱۴۰۴ / ۶: ۲۴۱؛ قمی، ۱۳۶۷ / ۲: ۳۷۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲ / ۱۰: ۴۷۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ / ۱۹: ۳۳۷)

با توجه به نحوه بیان آیات و القاء خصوصیات حوادث و عدم ذکر اسامی یا قضایای جزئی در این آیات شریفه، آشکار است که هدف از این آیات، بیان امور خصوصی نیست، بلکه غرض بیان مسائلی مرتبط با عموم مسلمانان است. این مسائل می‌تواند در ابعاد افرادی پیامبر اکرم ﷺ بُعد اجتماعی رهبری جامعه و همچنین شناخت تاریخی نسبت به اطرافیان پیامبر ﷺ مورد نظر باشد.

در بُعد فردی این آیات به اخلاق شایسته پیامبر ﷺ در برخورد با همسران اشاره دارد، بالاخص با توجه به اختلافات همسران پیامبر ﷺ با یکدیگر و رقابت‌هایی که با یکدیگر داشتند، گاهی آن حضرت را می‌آزدند (واحدی، ۱۴۱۱ / ۴۶: ۱۳۷۲؛ طبرسی، ۱۰ / ۴۷۲؛ سجستانی، ۱۴۳۰ / ۲: ۱۹۱؛ بیهقی، ۱۴۱۹ / ۷: ۳۵۳) و حتی به ایشان اعتراض می‌کرند، این آیات بیانگر رفتار کریمانه حضرت با آنها است. این رفتار الگویی مناسب برای سایر مسلمانان در رفتار با همسر است. (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۴ / ۲۷۱؛ عبدالسمیع، ۱۴۲۳ / ۱۲۶)

در بُعد تاریخی نیز این آیات شناخت بهتری از اطرافیان پیامبر ﷺ بالاخص همسران ایشان ارائه می‌دهد و معرف جایگاه عادی ایشان است. این آیات، همسران حضرت را معرفی کرده و جایگاه اطاعت و خبرخواهی ایشان نسبت به شخص نبی مکرم ﷺ و همکاری و دلسوزی در انجام رسالت الهی یا حتی توطئه‌های برخی از همسران و همدستی آنان علیه ایشان را نشان می‌دهد. براساس این آیات برخی از

آن نه تنها معرفت لازم به مقام نبوت را نداشتند، بلکه گاه پیغمبر ﷺ را همچون یک فرد عادی مورد بازخواست و اهانت قرار می‌دادند.

در بُعد اجتماعی این آیات بیانگر شرایط و ویژگی‌های لازم برای حاکم جامعه اسلامی است که باید در مقابل زیاده‌خواهی و توطئه اطرافیان خود، چه برخوردي داشته باشد. از سویی با توجه به جایگاه رهبران و مسئولان جامعه، مسائل خانواده و فرزندان ایشان، مسائل کاملاً شخصی تلقی نمی‌شود و قطعاً در جامعه مؤثر بوده و بازتاب خواهد داشت و چه بسا مورد سوءاستفاده مخالفان قرار گیرد. از همین‌رو ایشان جهت مدیریت خانواده، سیاست‌ها و راهکارهای متعددی همچون نصیحت و حتی کناره‌گیری از ایشان را در پیش گرفت (قرطبی، ۱۳۶۴: ۱۸ / ۱۷۸) تا جایی که شایعه طلاق آنان منتشر شد. (سید قطب، ۱۴۰۸: ۸ / ۱۶۳) این آیات نیز در صدد تنظیم روابط داخلی بیت نوی است تا با مشاهده کوچکترین شکل توطئه، ریشه این گونه کارها را در خانه پیامبر ﷺ بخشکاند. در همین رابطه برخی معتقدند آیات ابتدایی سوره تحریم، احتمالاً مربوط به چند واقعه متفاوت است (عبدالسمیع، ۱۴۲۳: ۱۱۹) این وقایع از شکل‌گیری جریانی مرموز در میان مسلمانان خبر می‌دهند که برای تضعیف جایگاه اجتماعی پیامبر ﷺ تلاش می‌کند و متأسفانه این جریان به منزل ایشان هم نفوذ کرده است. این آیات دارای شأن نزول عام یا فضای نزول است (خامه‌گر، ۱۳۹۲: ۱۱۹) و در این فضا، سوره تحریم نازل شده و به زنان پیامبر ﷺ هشدار می‌دهد که از خیانت به ایشان و همکاری با جریان توطئه دست بردارند.

در مجموع باید گفت هرچند در آیات ۲۸ و ۲۹ سوره أحزاب و ۵ آیه ابتدایی سوره تحریم، بر رعایت حق همسر، با محوریت خانواده پیامبر ﷺ تأکید شده است؛ در عین حال اختصاصی به ایشان نداشته و الگوی همگانی برای زندگی مشترک است. زنان باید انتظارهای مشروع خود را نسبت به توانایی‌های همسر تنظیم کنند و در همه حال، حافظ اسرار زندگی وی باشند. افرون بر این چنان که اشاره خواهد شد، این آیات تصویر روشن‌تری از همسران پیامبر ﷺ و جایگاه ایشان در مرجعیت علمی و اجتماعی نیز ارائه می‌دهد که می‌تواند به عنوان اهداف ذکر اشاره به این حوادث تاریخی در قرآن کریم باشد.

بیان احکام و وظایف همسران پیامبر ﷺ در زندگی اجتماعی

آیات ۳۰ تا ۳۴ و ۵۹ سوره أحزاب، از دیگر آیاتی است که در این شبه به عنوان آیات خصوصی ذکر شده است. (سهما، ۱۳۹۳: ۴۴۱)

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنْ بِقَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَاعِفُ لَهَا الْعَذَابُ ضِعَفَنِينَ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا * وَمَنْ يَقْتُلْ مِنْكُنْ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا

كَيْمًا * يَا نِسَاءَ الَّيْلِ لَسْتُنَ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ أَنْقَيْتُنَ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي
فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا * وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقْمَنَ
الصَّلَاةَ وَأَتَيْنَ الرِّزْكَةَ وَأَطْغَنَنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرُكُمْ تَطْهِيرًا * وَادْكُرْنَ مَا يُنَثَّلِي فِي بُيُوتِكُنَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ أَطِيفًا
خَيْرًا. (أحزاب / ۳۴ - ۳۰)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَاَزُواجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَ مِنْ جَلَلِهِنَ ذَلِكَ أَذْنَى أَنْ
يُعْرَفُنَ قَلَدِيُّوْدَنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا. (أحزاب / ۵۹)

این آیات سوره احزاب در ادامه بیان احکام و وظایف همسران پیامبر مطرح شده است. آیات پیشتر (أحزاب / ۲۸ و ۲۹) به وظایف همسران نبوی نسبت به شخص نبی اشاره داشته و این آیات به وظایف ایشان در برخورد و تعامل اجتماعی اشاره دارد و احکام اجتماعی زنان و ارتباط آنان با دیگران را در جامعه بیان می کند. بخشی از این احکام توصیه شده، همانند عدم ارتکاب فحشاء، رعایت تقوا در برخورد با دیگران، عدم تبرج و آشکار ساختن زینت برای دیگران، کاملاً جنبه اجتماعی دارد و برخی از این توصیه نیاز زمینه ساز تعامل صحیح با دیگران است. در مجموع گرچه مخاطب این سخنان و دستورات، همسران پیامبرند، ولی محتوای آیات و نتیجه آن، همگان را شامل می شود، خصوص کسانی که در مقام رهبری خلق و پیشوایی و تأسی مردم قرار گرفته اند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۷ / ۲۸۲) چنان که در آیه ۵۹ این سوره تصریح شده است که این احکام برای زنان و دختران پیامبر ﷺ و همه زنان مؤمنان است. نهایت اینکه همسران پیامبر ﷺ به جهت انتساب به ایشان و جایگاه اجتماعی، نسبت به رعایت این احکام اولویت دارند و در صورت عدم رعایت مجازات و عقاب بیشتری خواهند دید؛ زیرا با توجه به این جایگاه هم اتمام حجت بیشتری نسبت به سایر زنان داشته اند و هم اینکه تأثیر اجتماعی این اعمال و رفتار ناصحیح از ایشان در جامعه سیار زیاد خواهد بود. با این توضیحات روشن است که این آیات نیز به هیچ وجه، مسائل خصوصی زندگی پیامبر اکرم ﷺ نیست و مسائلی است که برای عموم مسلمانان و جامعه اسلامی موضوعیت دارد.

بیان احکام مسلمانان در رابطه با پیامبر ﷺ و همسران ایشان

ایه ۵۳ سوره احزاب از دیگر آیاتی است که برخی ادعا کرده اند مربوط به مسائل خصوصی پیامبر ﷺ است و نفعی برای بشریت ندارد. (سها، ۱۳۹۳: ۴۴۲)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاتِرِيَّةٍ إِنَّمَا وَلَكُنَ إِذَا

دُعِيْتُمْ فَادْخُلُوا فِإِذَا طَعْمَتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذِنُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبْدًا إِنَّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا. (احزان / ۵۳)

این آیه شریفه با اشاره به اخلاق کریمانه پیامبر اسلام ﷺ و حیاء ایشان در برخورد با دیگران، به مسلمانان توصیه می کند که با توجه به این مسئله، در رفتار خود با ایشان دقت کافی داشته باشند تا موجب اذیت ایشان نباشند. در همین رابطه به مصاديقی از آداب رفتار با دیگران از جمله شخص نبی مکرم اسلام ﷺ نیز اشاره شده است. عدم ورود به منزل بدون اذن صاحبخانه، عدم تجسس و چشم چرانی در منزل دیگران، عدم مزاحمت و جلوس طولانی و بدون دلیل در منزل دیگران، رفتار عفیفانه با خانواده و همسر دیگران از مصاديق آداب رفتار اجتماعی اسلامی است که در آیه شریفه آمده است. طبیعی است این ضرورت رعایت این آداب، انحصاری به شخص پیامبر ﷺ و خانواده ایشان ندارد و برای همه مسلمانان در ارتباط با یکدیگر لازم است. در عین حال به جهت حیاء و اخلاق کریمانه نبوی، ایشان در این مورد خود به مسلمانان تذکر نمی دهد و خداوند در این آیه شریفه این آداب را نسبت به همه مسلمانان بالاخص در رابطه با پیامبر اکرم ﷺ تذکر داده است. با این توضیح این آیات نیز آيات اختصاصی و مربوط به مسائل شخصی پیامبر ﷺ نیست، بلکه تعلیم آداب اجتماعی برای عموم مسلمانان و بشریت است.

بخش پایانی آیه شریفه که در ممنوعیت ازدواج با همسران رسول خدا پس از رحلت ایشان است، هرچند مختص به نبی مکرم است، در عین حال مسئله‌ای شخصی نبوده بلکه مسئله‌ای عمومی برای جامعه اسلامی است. بهجهت جایگاه اجتماعی و معنوی پیامبر و انتساب همسران ایشان به آن حضرت، پس از رحلت ایشان عده زیادی متمایل به ازدواج با آنها بودند و چهسا برای ازدواج با آنها به رقابت و نزاع یا حتی درگیری‌های خونین منجر می‌گردید. از سوی دیگر بهجهت آسراری که همسران ایشان از زندگی مشترک با رسول خدا ﷺ داشتند، در صورت ازدواج با دیگران، احتمال افشاء این آسرار بود. همچنین بهسبب جایگاه و حرمتی که همسران پیامبر در میان مسلمانان داشتند، با هر کسی وصلت می‌کردند، مایه جلب قلوب مردم بهسوی او می‌شد. لذا احتمال داشت سران صحابه و قبائل در تصاحب و ازدواج با همسران رسول خدا ﷺ رقابت کنند و برای خویش مرجعیت و موقعیتی ادعا کرده و به اعتبار اسلام آسیب بزنند یا حتی همسران پیامبر را وادار به جعل احادیث و انتساب سخنانی به نفع خویش کنند. هر یک از این مسائل یا مجموعه آنها موجب نگرانی بود. (سبحانی، ۱۳۷۹: ۱۲۶ و ۱۲۷) بهمین

جهت در آیه ۵۰ سوره أحزاب با تعابیری چون «لِكَيْلَأَ يَكُونَ عَلَيْكَ حَرْجٌ» و «خَالِصَةً لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ» به این حکم اشاره کرده و در این آیه نیز به صراحت ازدواج همسران رسول خدا پس از رحلت ایشان را ممنوع کرده است. با این تفسیر مشخص می‌گردد که علی‌رغم اختصاصی بودن این حکم به همسران پیامبر، در عین حال این مسئله برای حفظ اسلام و تضمین هدایت عموم صادر شده است و جنبه شخصی ندارد.

شواهد شخصی نبودن آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ

در نگاهی اجمالی به این آیات روش گردید که این آیات، بیان مسائل صرفاً شخصی یا خانوادگی پیامبر ﷺ نیست. در عین حال شواهد ذیل، نقض‌های دیگری بر ادعای شخصی بودن این آیات و ذکر

همسران نبوی بهجهت علاقه پیامبر ﷺ به زن و ذکر آنان است. (سها، ۱۳۹۳ و ۴۲۷ و ۴۴۲)

۱. نخستین شاهد، عدم ذکر نام هیچ‌یک از همسران پیامبر ﷺ به‌طور مشخص در قرآن کریم است.

حتی در بیان ازدواج پیامبر ﷺ با همسر فرزند خوانده خویش نیز، نام زید – فرزند خوانده و همسر پیشین زینب – در قرآن آمده است، اما نامی از زینب برده نشده است.

۲. عدم اشاره قرآن به جزئیات حوادث از دیگر نشانه‌های بطلان طرح مسائل شخصی در قرآن است.

قرآن کریم به جزئیات قضایای تاریخی که نقشی در پیام اصلی آیه ندارند، اشاره نکرده است. برای نمونه در آیات یکم سوره تحریم، قرآن کریم درباره اینکه پیامبر ﷺ چه چیزی را بر خودش حرام کرد و برای رضایت کدام همسرش این اقدام را انجام داد، سخنی نمی‌گوید؛ زیرا دانستن این مطالب برای درک پیام سوره ضرورتی ندارد و آنچه مورد نظر است، بیان رفتار بزرگ‌منشانه پیامبر ﷺ با همسران و گزارش تخلفات همسرانش است.

۳. دیگر شاهد شخصی نبودن، آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ آن است که در زندگی ایشان حوادث مختلفی از شادی و غم بوده است، اما قرآن کریم به آن نپرداخته است. تولد فرزندان ایشان و رحلت آنان، ازدواج با تک‌تک همسران یا لااقل موارد خاصی مانند عایشه که به گفته شبهه‌افکنان مورد علاقه خاص بوده، در قرآن کریم نیامده است. حوادث متعددی از زندگی پیامبر ﷺ در کتب سیره نقل شده، اما در قرآن نیامده است. این امر خود دلیل آن است که ذکر مسائل مربوط به پیامبر ﷺ در قرآن کریم، صرفاً بهجهت ارتباط با شخص ایشان نبوده، بلکه بهجهت تأثیر آن در عموم انسان‌هاست، لذا تنها قضایایی عمومی که مرتبط با عموم مسلمانان یا در ارتباط مسلمانان با دیگر گروه‌ها است، در قرآن کریم آمده است. این مسئله، خود دلیلی بر حقانیت قرآن و غیرشخصی بودن آن است.

۴. شاهد دیگر آن است که قضایای مورد اشاره قرآن در رابطه همسران پیامبر ﷺ به طور عمدی در مسائل

چالشی است. اگر قرار بود مانند سلاطین و شاهان، خاطراتی از همسران و خانواده پیامبر ﷺ در قرآن بیاید، به جای این مسائل، باید بخش‌های جذاب‌تری از زندگی خانوادگی ایشان برای ذکر در قرآن انتخاب می‌گردید.

وجه ذکر همسران پیامبر ﷺ در قرآن کریم

یکی از ادعاهای شبهدافکنان آن بود که طرح مسائل مربوط به همسران و خانواده پیامبر در قرآن کریم، ثمره‌ای برای بشریت ندارد. درحالی که براساس تفاسیر مختصر ارائه شده از آیات مربوط به خانواده پیامبر ﷺ روش گردید که در این آیات، نکات اخلاقی و تربیتی و پیام‌های عمومی و جاوید زیادی برای عموم مسلمانان در طول تاریخ وجود دارد. در ذیل به برخی از این اهداف اشاره می‌شود:

۱. یکی از اهداف ازدواج‌های پیامبر ﷺ ارائه الگوی انسان کامل در همه ابعاد از جمله خانواده و همسرداری است. ذکر و بیان برخی مسائل مربوط به همسران ایشان در قرآن کریم نیز برای ارائه این الگو است. در این آیات، الگویی عملی برای زنان در تعامل با همسرانشان و همچنین الگویی برای مردان مؤمن در رابطه با همسران و سایر زنان مؤمن ترسیم شده است.

۲. از دیگر نکات قابل توجه در آیات مرتبط با همسران پیامبر اکرم ﷺ آن است که منسوب‌بودن به رسول خدا ﷺ یا همسر ایشان بودن، فضیلت و مصونیت خاصی برای افراد ایجاد نمی‌کند. شاخص سنجش درستی و حقانیت هر شخص، مطابقت رفتار و عملکرد آنان با احکام و اخلاق الهی است. بر این اساس، این آیات بیان‌گر شخصیت و جایگاه عادی همسران پیامبر ﷺ در زندگی و رسالت ایشان است و هر گونه ادعا یا شبهه مرجعیت آنان پس از رحلت رسول خدا ﷺ را مرفوع می‌کند.

۳. با توجه به اینکه اکثر مسائل مرتبط با همسران حضرت که در قرآن به آن اشاره شده در مسائل چالشی است، می‌توان گفت علت پرداختن به این مسائل آن است که گاهی نزدیکان رهبران جامعه با سوءاستفاده از موقعیت اجتماعی آنان، اقداماتی انجام می‌دهند که رفتار شخصی تلقی نمی‌شود و موجب تأثیرات اجتماعی درازمدت و حتی تغییرات اساسی در تعالیم آن رهبر می‌گردد. از جمله آیات ابتدایی سوره تحريم، به توطئه‌ای در خانه پیامبر ﷺ اشاره دارد که افزون بر ترسیم برخورد اخلاقی و کریمانه پیامبر ﷺ با آن، به مقابله شدید با آن پرداخته است. آیات ۲۸ و ۲۹ سوره أحزاب نیز توجه افراطی به دنیا و زیاده‌خواهی از اموال عمومی از سوی همسران را نکوهش می‌کند. از آنجاکه این دو مسئله - توطئه‌گری و زیاده‌خواهی و چشم‌داشت نسبت به اموال عمومی از سوی خانواده و همسران پیامبر ﷺ - تأثیرات مخرب اجتماعی در برخواهد داشت، قرآن بهشت با آن مقابله کرده و ذکر آن در قرآن جاوید، هشدار و درسی برای عموم مسلمانان و نسل‌های آتی است.

دلالت آیات مربوط به همسران نبوی بر طهارت پیامبر ﷺ از هوای نفس

از دیگر ادعاهای این شباهات آن است که طرح مسائل خصوصی پیامبر ﷺ و همسرانشان در قرآن به جهت زن‌دوستی و شهوت‌خواهی ایشان و برای تأمین جنسی ایشان است. درحالی که بررسی آیات مورد استشهاد شباهه‌افکان خلاف این ادعا را ثابت می‌کند؛ زیرا عمدۀ این آیات بیانگر توقعات نابه‌جا و مشکل‌سازی برخی همسران در زندگی مشترک با پیامبر ﷺ است و اگر آن گونه که ادعا شده ایشان در صدد برآوردن امیال شهوانی بود، براساس عرف معمول آن عصر می‌بایست از ایشان جدا شده و همسران جدید و سازگاری را اختیار می‌کرد به ویژه آن که این آیات مجوز ضمّنی این کار را نیز به ایشان داده است، درحالی که پیامبر اکرم ﷺ علی‌رغم تمام ناملایمات و بداخلانی همسرانشان، با روش‌های اخلاقی و تربیتی که گاه به کناره‌گیری از همسران نیز می‌انجامید، زندگی مشترک خویش با ایشان را ادامه دادند. بر این اساس، خود این آیات، با بیان زوایایی از زندگی نبی مکرم ﷺ تابندگی شخصیت ایشان را برای همیشه جلوه‌گر کرده و دلیل روشی بر رد اتهام هواپرستی به رسول خدا ﷺ است.

دلالت آیات مربوط به همسران پیامبر ﷺ بر الهی بودن قرآن کریم و مصنونیت آن از تحریف

هدف و ادعای اصلی این شباهه آن است که با تممسک به طرح مسائل شخصی پیامبر ﷺ در قرآن کریم، قرآن را برساخته ایشان معرفی کند و الهی بودن قرآن کریم را زیر سؤال برد، درحالی که با توجه به تفاسیر این آیات، حیات نبوی به صورت کاملاً شفاف در این آیات ترسیم شده است. این آیات نشان می‌دهد که ظاهر و باطن زندگی ایشان یکسان بوده و هیچ‌گونه ملاحظه یا تلاشی برای مخفی‌کردن ابعادی از زندگی ایشان وجود ندارد. این امر از سویی بیانگر سلامت و صداقت در زندگی نبی مکرم اسلام ﷺ است به‌طوری‌که از سوی خدای متعال این ابعاد زندگی ایشان نیز با تأیید الهی گزارش شده است. از سوی دیگر این آیات بیانگر سلامت و مصنونیت قرآن کریم از تحریف است؛ زیرا اگر چنانچه ادعاهشده قرآن برساخته پیامبر ﷺ بود یا به فرض احتمال وقوع تحریف در قرآن کریم از سوی رسول خدا ﷺ یا اصحاب و تابعین بعدی بود، یکی از مناسب‌ترین آیات برای حذف یا تحریف، آیات مرتبط با برخی از اشکالات و چالش‌های مربوط به همسران پیامبر ﷺ بود. پس وجود این آیات افرون بر اینکه اهداف و ثمرات جدی برای عموم انسان‌ها دارد، نشانه الهی بودن و مصنونیت قرآن کریم از تحریف و هرگونه جعل است.

نتیجه

با نگاهی به آیات مربوط به همسران و مباحث طرح شده در آنها، مشخص است که این آیات به هیچ وجه

بیانگر مسائل شخصی پیامبر ﷺ نیست. این آیات بهسان دیگر آیات قرآن کریم، برای بهره‌گیری و هدایت عموم جامعه نازل شده است و در عین حال که بیانگر مشکلات و چالش‌های پیامبر ﷺ در زندگی عادی خود در مقابله با دشمنان اسلام، تلاش‌های ایشان در تبلیغ رسالت خود، تحقق حاکمیت اسلامی و اداره شایسته آن است، نشان‌دهنده چالش‌های یک زندگی عادی خانوادگی نیز می‌باشد تا از این رهگذر الگویی عملی برای سایر مسلمانان باشد. البته ثمرات دیگری همچون نفی شبهه مرجعیت همسران پیامبر پس از ایشان نیز از آن قابل استفاده است. در عین حال وجود این آیات، بهجهت طرح مسائل چالشی در زندگی پیامبر اکرم ﷺ و خانواده ایشان، خود دلیلی بر عدم تحریف قرآن کریم است.

متابع و مأخذ

الف) کتاب‌ها

- قرآن کریم.

- آلوسی، سید محمود، ۱۴۱۵ق، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت، دار الكتب العلمية.

- ابن عربی، محمد بن عبدالله، ۱۴۱۸ق، أحكام القرآن، تحقیق محمد عبدالقدیر عطا، بیروت، دار الجیل.

- ابن هشام، عبدالملک، ۱۴۰۴ق، السیرة النبویة، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

- بخاری، محمد بن إسماعیل، ۱۴۲۲ق، الجامع المستند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلی الله علیه وسلم و سنته وأیامه المشهور بصحیح البخاری، تحقیق محمد زهیر بن ناصر الناصر، بی‌جا، دار طوق النجاة.

- بیهقی، احمد بن حسین، ۱۴۱۹ق، السنن الكبيری، بیروت، دار الفکر.

- جصاص احمد بن علی، ۱۴۰۵ق، أحكام القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

- دروزه، محمد عزه، ۱۴۲۱ق، التفسیر الحدیث؛ ترتیب السور حسب النزول، بیروت، دار الغرب الاسلامی.

- دشتی، علی، بی‌تا، بیست و سه سال، بیروت، بی‌نا.

- زحیلی، وهبی بن مصطفی، ۱۴۱۸ق، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشريعة و المنهج، بیروت، دار الفکر المعاصر.

- سبحانی تبریزی، جعفر، ۱۳۷۹، سیمای فرزانگان، قم، مؤسسه امام صادق علیه السلام.

- سجستانی، ابوداد، ۱۴۳۰ق، سنن ابی‌داود، تحقیق شعیب الأرنؤوط، بی‌جا، دار الرسالة العالمية.

- سهای، ۱۳۹۳، *نقد قرآن، بی جا، بی نا*.
- سید قطب، ۱۴۰۸ق، *فی ظلال القرآن*، بیروت، دارالشروع.
- سیوطی، جلال الدین، ۱۴۰۴ق، *الدر المنشور فی تفسیر بالمؤثر*، قم، کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی.
- شعرانی، ابوالحسن، ۱۳۸۶، *پژوهش‌های قرآنی علامه شعرانی*، تحقیق محمد رضا غیاثی کرمانی، قم، بوستان کتاب.
- شفا، شجاع الدین، ۱۳۷۸، *تولیدی دیگر ایران کهنه در هزاره نو*، تهران، فرزاد.
- صادقی تهرانی، محمد، ۱۳۹۵، *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنّة*، قم، فرهنگ اسلامی.
- طباطبائی، سید محمد حسین، ۱۴۱۷ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چ پنجم.
- طبرسی، فضل بن حسن، ۱۳۷۲، *مجمع البیان لعلوم القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر، ۱۴۱۲ق، *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دار المعرفة.
- فرطی، محمد بن احمد، ۱۳۶۴، *الجامع لأحكام القرآن*، تهران، ناصر خسرو.
- القصیر، احمد بن عبد العزیز، بی تا، *التحقيق فيما نسب للنبي من زواجه بزینب بنت جحش*، بی نا، (موجود در المکتبة الشاملة).
- قمی، علی بن ابراهیم، ۱۳۶۷، *تفسیر قمی*، قم، دارالکتاب.
- مسلم بن حجاج، بی تا، *الجامع الصحيح المسند صحيح مسلم*، بیروت، دارالجیل و دارالأفاق الجديدة.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیة.
- نووی، ابوذر یحیی الدین یحیی بن شرف، ۱۳۹۲ق، *المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج*، بیروت، دار إحياء التراث العربي، چ دوم.
- واحدی، علی بن محمد، ۱۴۱۱ق، *أسباب النزول*، تحقیق کمال بیرونی زغلول، بیروت، دارالکتب العلمیة.

ب) مقاله‌ها

- خامه گر، محمد، ۱۳۹۲، «نقد و ارزیابی روایات شأن نزول سوره تحریم»، *پژوهش‌های قرآنی*، ش ۷۳، ص ۹۶ - ۱۲۳، مشهد، دفتر تبلیغات اسلامی شعبه خراسان.
- عبدالسمیع، الأئیس، ۱۴۲۳ق، «حادثة التحریم فی إطار المعالجة النبویة للمشاكل الحیاة الزوجیة»، دراسة حدیثیة، الاحمدیة، رقم ۱۰، ص ۸۳، الامارة العربیة، دار البحوث للدراسات الاسلامیة.

